

Doç. Dr. Mustafa ŞEN

Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Amasya University, Faculty of Theology.
Amasya, TÜRKİYE
mustafa.sen@amasya.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-4763-0328>
<https://ror.org/00sbx0y13>

Doç. Dr. Murat AKKUŞ

Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Balıkesir University, Faculty of Theology.
Balıkesir, TÜRKİYE
muratakkus114@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3268-1053>
<https://ror.org/02tv7db43>

Ömer Neseff'in (öl. 537/1142) et-Teysîr fi 'ilmi't-tefsîr Adlı Eserinde Kıraat Olgusu

The Concept of Qiraat in Omer Neseff's Tafsîr

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 12 Haziran 2025 / 12 June 2025
Kabul Tarihi / Date Accepted: 03 Ekim 2025 / 03 November 2025
Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık 2025 / 31 December 2025
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf | Citation

Şen, Mustafa. Akkuş, Murat. "Ömer Neseff'in (öl. 537/1142) et-Teysîr fi 'ilmi't-tefsîr Adlı Eserinde Kıraat Olgusu".
Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi 9 (Aralık 2025), 1-22.

Değerlendirme | Peer-Review

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Double anonymized - Two External

İntihal | Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir.
This article has been scanned by Turnitin.
No plagiarism detected..

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

This study does not require the approval of an ethics committee, as it is based on data obtained through literature review and published sources. It is hereby declared that the preparation of the study was conducted in accordance with scientific and ethical principles, and that all referenced works have been duly cited in the bibliography. During the preparation of this study, no artificial intelligence-based tool or application was employed. The entire content was produced by the author in accordance with scientific research methods and academic ethical principles. (Mustafa ŞEN, Murat AKKUŞ).

Telif Hakkı | Copyright

Telif hakkı yazara aittir. (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.
Copyright belongs to the author. Licensed under the (CC BY-NC 4.0) International License.

Etik Bildirim | Complaints

darulhadis@karatekin.edu.tr

Yayıncı | Published by

Çankırı Karatekin Üniversitesi Darülhadis İslam Araştırmaları Merkezi
Çankırı Karatekin University Darulhadis Islamic Studies Center

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Öz

Bu makalede, Ömer Neseffî'nin (öl. 537/1142) *et-Teysîr fî 'ilmi't-tefsîr* adlı eseri, kıraatlere yaklaşımı açısından incelenmiştir. Çalışmada öncelikle müellifin kıraatle ilgili kullandığı kavramlar tespit edilmeye; ardından bu kavramlar çerçevesinde yapılan tasnif, tenkit ve tercih süreçleri analiz edilerek müellifin kıraat anlayışı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Neseffî'nin tefsirinde kıraat farklılıklarının bulunduğu büyük ölçüde kullanıldığı, bu kıraatlere dair değerlendirme ve tercihlerde bulunduğu görülmektedir. Müellifin kıraat tasnifinde "mütevâtir" ve "sahih" gibi terimleri kullanmadığı; bunun yerine "zâhir", "meşhur" ve "fâşiye" gibi kavramlara yer verdiği tespit edilmiştir. Ayrıca müellif, "onlu kıraat" sistemine hiç değinmemiş, "seb'a" terimini ise yalnızca sınırlı sayıda kullanmıştır. Genellikle yedi kıraatle yetinmekle birlikte, anlam katkısı sağlayan şâz kıraatleri de aktarmış ve bunları ayrıntılı biçimde tevcih etmiştir. Müellifin bu yaklaşımının, yaşadığı dönem ve yetiştiği ilmî çevreden kaynaklandığı söylenebilir. Onun kıraatler ile ilgili değerlendirmelerinin belirlenmesi, kıraat ile tefsir arasındaki ilişki açısından önemli bir katkı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Tefsir, Ömer Neseffî, *et-Teysîr fî 'ilmi't-tefsîr*, Seb'a, 'Aşere, Şaz.

The Concept of Qiraat in Omer Neseffî's Tafsîr**Abstract**

This study examines Omer Neseffî's (d. 537/1142) Qur'anic commentary *al-Taysîr fî 'ilm al-Tafsîr*, focusing on his approach to variant Qur'anic readings (qiraat). The analysis begins by identifying the terminology employed by the author in reference to qiraat, followed by an exploration of how he classifies, critiques, and prefers certain readings. It is observed that Neseffî makes substantial use of qiraat differences in his exegesis and offers evaluative comments and preferences regarding these variants. Notably, he does not employ traditional classification terms such as *mutawâtir* or *sahih*; instead, he uses expressions like *zâhir*, *mashhûr*, and *fâshiya*. Furthermore, he makes no mention of the canonical "ten readings" (al-qiraat al-'ashr), and only occasionally refers to the "seven readings" (al-sab'a). While he generally limits himself to the seven canonical readings, he also transmits and extensively justifies certain anomalous (shâdh) readings that contribute meaningfully to interpretation. It is evident that his approach was shaped by the intellectual context of his time and environment. Neseffî's evaluative stance on qiraat constitutes a significant contribution to the field of Qur'anic readings.

Keywords: Qiraat, Tafsîr, Omer Neseffî, *al-Taysîr fî 'ilmi't-tefsîr*, Seb'a, 'Ashere, Shaz.

Giriş

Kur'ân'ın okunuşundaki kıraat farklılıkları hem lafzî hem de anlam düzeyinde Kur'ân ilimlerinin merkezî meselelerinden biri olarak tarih boyunca Müslüman ilim adamlarının ilgisini çekmiştir. Vahyin sahabe aracılığıyla farklı vecihlerle nakledilmesi ve özellikle yedi harf ruhsatı doğrultusunda bu çeşitliliğin Hz. Peygamber döneminde meşruiyet kazanması, kıraat farklılıklarını İslâmî ilimlerin vazgeçilmez bir konusu hâline getirmiştir.¹ Bu farklı kıraatlerin zaman zaman Müslümanlar arasında ihtilaf ve anlaşmazlıklara sebebiyet verdiği ve bunun çözümü için de Mushafların yeniden yazılması, istinsahı, sahih kıraatlerin tespiti ve kriterlerin belirlenmesi gibi faaliyetlerin gerçekleştirildiği kaynaklarda geçmektedir.²

İlk üç asırda sayıları yirmiyi geçen kıraatler varken dördüncü asırda İbn Mücâhid (öl. 324/936) sahih kıraatleri yedi ile sınırlandırmıştır. Her ne kadar aynı dönemlerde bu yediyi ona

¹ Abdülhekim Ağırbaş, "Bakara Sûresi 219. Âyeti Bağlamında Kırâat Farklılıklarının Tefsire ve Fikhî İstinbatlara Etkisi", *Artuklu Akademi* 11/2 (Aralık 2024), 453-455.

² Mehmet Dağ, "Kıraat İliminde Şâz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair-", *Marife* 7/2 (2007), 60-61.

çıkarımlar olmuşsa da pek rağbet görmemiştir. Bununla birlikte kıraat-ı seb'a resmi hüviyet kazanmış ve çoğunluk tarafından kabul görmüştür.³ Bu dönemden sonra yedili sistemdeki kıraatler sahih, diğerleri şaz olarak değerlendirilmiştir.⁴ Kıraat-ı seb'a'nın tespitini ve hüccetleri içeren eserler ile şâz kıraatlerin derlendiği temel eserler bu dönemde yazılmıştır.

Bu bağlamda, özellikle beşinci ve altıncı asırlarda kıraat-ı seb'a itaat edilmesi gereken/sünnetün müttebeatün sahih kıraatler, diğerleri ise tarihi bir malzeme olarak şaz muamelesi görmüştür.⁵ Bu genel kabule karşın pek çok müfessir anlama daha çok etkisi olması hasebiyle şaz kıraatleri tefsirlerine almışlardır ki bunlardan birisi de Ömer Neseffî'dir (öl. 537/1142). İlk dönemlerde kıraatlerin kabul edilebilirliğini ifade etmek için sahih kelimesi başta olmak üzere meşhur kıraat, genelin kıraati, çoğunluğun kıraati ve yaygın kıraat tabirleri kullanılmıştır.⁶ Aynı şekilde Ömer Neseffî de İbn Mücâhid'in kullandığı sahih tabiri yerine bu kavramları kullanmıştır. Senedin sahih olması kavramı daha sonraları mütevatir olması şeklini almıştır.⁷

Bu dönemde yazılan tefsirlerde, kıraatlerin kullanımı ve değerlendirilme biçimi müfessirin ilmi tavrını yansıtan önemli göstergelerden biri hâline gelmiştir. Hanefî-Mâtürîdî gelenek içinde yetişmiş olan Ebû Hafs Ömer en-Neseffî, çok yönlü bir âlim olarak fıkıh, kelâm, hadis ve kıraat gibi farklı alanlarda eserler vermiştir.⁸ Onun *et-Teysîr fi 'İlmi't-Tefsîr* adlı tefsiri, kıraat farklılıklarına verdiği önem ve bu farklılıkları yorumlama tarzı bakımından dikkat çekicidir. Eserde müellifin, “mütevatir”, “sahih” gibi kavramlara yer vermemesi; bunun yerine “zâhir”, “meşhur”, “fâşiye” gibi daha bağlamsal ifadeler kullanması,⁹ onun kıraat anlayışında farklı bir yaklaşımı benimsediğine işaret etmektedir. Ayrıca Neseffî'nin, “seb'a” terimini yalnızca sınırlı biçimde kullanması, onlu kıraat sistemine hiç değinmemesi ve anlam açısından katkı sağlayan

³ Abdülhamit Birışık, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 25/427.

⁴ Bunun yanı sıra âlimler bir kıraatin sahihliği için, senedin sahih ve muttasıl olması, bir ihtimalle de olsa Mushaf hattıyla uyumlu olması ve bir vecihle de olsa Arap diline uyması şartını koşmuşlardır. Ebü'l-Hayr İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Ali b. Muhammed Dabba' (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/9; İbn Cinnî, *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzî'l-kirâât ve'l-izâh anhâ*, thk. Ali en-Necdî Nâsîf vd. (Mısır: Vizâretü'l-Evkâf, 1386-1389/1966-1969), 1/32.

⁵ Mehmet Dağ, “Kıraat İlminin Akademik Serencamı-Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine-”, *EKEV Akademi Dergisi* 17/56 (2013), 314-315.

⁶ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/113; Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Meâni'l-kirâât* (Suudi Arabistan: Merkezü'l-Buhûs, 1412/1991), 2/311.

⁷ Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 1999), 20/552-553.

⁸ Ahmed b. Muhammed Ednevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman Salih el-Hızî (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1418/1997), 171; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* (Mısır: Matbaati's-Seâde, 1324/1906), 149-150; Ahmed Efendi Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1405/1985), 1/123-124; Ebü'l-Adl Zeynüddîn İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1412-1992), 219-220; Şemsüddin Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye), 2/8-9.

⁹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/113; Ezherî, *Meâni'l-kirâât*, 2/311.

şâz kıraatleri ayrıntılı şekilde tevcih etmesi, eserin kıraat bağlamında özgün yönlerini ortaya koymaktadır.

Eserin tahkikli neşri ilk olarak 2019 yılında yayımlanmıştır.¹⁰ Tahkikli neşirlerinden sonra eser çeşitli yönlerden incelenmiştir. Ayrıca eser Türkiye Yazma Eserleri Kurumu tarafından da neşredilmeye başlanmıştır.¹¹ *et-Teysîr* üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda artış göstermiştir. Eserin ilk kapsamlı tahlili, Hümeysra Aslantürk tarafından hazırlanmış olan doktora tezi ile gerçekleştirilmiştir;¹² daha sonra Seyfullah Efe, Ömer Neseî ile çağdaşı Ebû'l-Fütûh er-Râzî'nin tefsir yaklaşımlarını karşılaştırmalı bir şekilde incelemiştir.¹³ Bununla birlikte, kıraat perspektifinden esere odaklanan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Mevcut literatürde Neseî'nin kıraat anlayışını detaylı biçimde ele alan, kullandığı terminolojiyi analiz eden veya tercihlerini sistematik biçimde ortaya koyan bağımsız bir inceleme bulunmamaktadır. Bu yönüyle çalışmamız, bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Her ne kadar Ömer Neseî'nin tefsirinde kıraat farklılıklarına genişçe yer verdiği bilinmekteyse de bu kıraatleri nasıl bir tasnif anlayışıyla ele aldığı, sahihlik ve kabul ölçütlerini neye göre belirlediği, kullandığı terminolojinin kıraat ilmi içindeki yeri ve bu tercihlerinin tefsir anlayışına etkisi gibi hususlar literatürde yeterince incelenmemiştir.

Bu çalışma, Ömer Neseî'nin *et-Teysîr fi't-Tefsîr* adlı eserinde kıraat olgusuna nasıl yaklaştığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada, müellifin kıraatlerle ilgili kullandığı terminoloji tespit edilmekte; kıraatleri nasıl sınıflandırdığı, şâz kıraatleri nasıl değerlendirdiği ve bu değerlendirmelerin yoruma katkısı incelenmektedir. Aynı zamanda bu yaklaşımın, dönemin ilmî anlayışıyla ilişkisi ve kıraat tasnifleriyle uyumu ya da farklılığı da ele alınmaktadır.

Ömer Neseî'nin *et-Teysîr* adlı tefsirinde geçen kıraat farklılıkları, bağlamlarıyla birlikte incelenmiş; kıraatlerle ilgili ifadeler, tercih gerekçeleri ve kullanılan kavramlar sistematik biçimde tasnif edilmiştir. Elde edilen veriler, klasik kıraat kaynakları ve günümüz müfessirlerinin yaklaşımları ile karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Böylece Ömer Neseî'nin kıraat anlayışı, hem dönemin kıraat ilmi içindeki yeri hem de Kur'ân yorumuna katkısı açısından bütüncül bir şekilde analiz edilmiştir.

1. *et-Teysîr fi 'ilmi't-tefsîr'*de Kıraat İlmi

Bu kısımda, Ömer Neseî'nin kıraat vecihlerine ilişkin olarak kullandığı ifade ve kavramlar üzerinden, dönemi itibarıyla yaygınlık kazanmış olan kıraat-i seb'a ile henüz sistematik bir kabule ulaşmamış kıraat-i aşere ve şâz kıraatler hakkındaki yaklaşımı analiz edilecektir.

¹⁰ Necmeddin Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, thk. Mahir Edip Habbûş (İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1440/2019).

¹¹ Bk. Muhammed Coşkun (ed.), *et-Teysîr fi't-tefsîr (Ömer Neseî Tefsiri)* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019).

¹² Ayşe Hümeysra Aslantürk, *Ebu Hafs Ömer en-Neseî'nin (öl. 537 - 1142) et-Teysîr fi't-Tefsîr Adlı Eserinin Tahlili ve el-Bakara Suresi'nin Tenkidli Neşri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995).

¹³ Seyfullah Efe, *Ömer Neseî ve Ebu'l-Futuh Razi'nin Kur'an Yorumlamaları (Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım)* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013).

1.1. Kıraat-i Seb'a

et-Teysîr fi 'ilmi't-tefsîr'de kıraat-i seb'a ifadesi istiâzenin okunuş farklılıklarına yer verilirken zikredilmektedir. Müellif, buradaki vecihleri verirken ومن القراء السبعة diyerek isim vermeden kırâat-i seb'a imamlarının görüşlerini zikretmiştir.¹⁴ İkincisi de Kehf sûresi 38. âyetteki لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي “Hâlbuki O Allah benim rabbimdir.” âyetinin tefsiri bölümünde geçmektedir. Ömer Neseffî, Müseyyibî¹⁵ rivâyetiyle Nâfi' (öl. 169/785) ve İbn Âmir'in (öl. 118/736) لَكِنَّا kelimesini elif ile okuduklarını,¹⁶ Verş (öl. 197/812) rivâyetiyle de Nâfi' ve سائر القراء السبعة diyerek diğer kıraat-i seb'a imamlarının elifsiz okuduklarını söylemiştir. Vakıf halinde ise söz konusu kelimeyi kıraat-i seb'a imamlarının tamamının elif ile/med yaprak okuduğunu belirtmiştir.¹⁷

1.1.1. Kıraat-i Seb'a İmamlarının İsimlerini Zikretmesi

Ömer Neseffî, فَيَضَاعِفُهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً “Onun kat kat fazlasını verir.”¹⁸ âyetindeki فَيَضَاعِفُهُ fiilinin dört kıraati olduğunu söyleyerek kıraat-i seb'a imamının isimlerini ve okuyuşlarını vermiştir. Ebû Amr (öl. 154/771), Nâfi', Hamza (öl. 156/773) ve Kisâî (öl. 189/805) elif ile merfû olarak فَيَضَاعِفُهُ/fejudâ'ifuhû, Âsım (öl. 127/745) elif ile mansûb olarak فَيَضَاعِفُهُ/fejudâ'ifehû, İbn Kesîr (öl. 120/738) şedde ile merfû olarak فَيَضَاعِفُهُ feyudâ'ifuhû ve İbn Âmir, şedde ile mansûb olarak فَيَضَاعِفُهُ feyudâ'ifehû şeklinde okumuşlardır.¹⁹ Ömer Neseffî, buradaki kıraat farklılıklarının gerekçesini de açıklamıştır. Kelimenin merfû okunmasının يقرض/yukridu fiiline veya fiilin mânasına atıf sebebiyle olduğunu söyleyerek anlamın “Allah onu kat kat artırır” ya da “Kesinlikle Allah onu kat kat artırır” ve yahut “Allah da onu kat kat artıracaktır” şeklinde olduğunu belirtmiştir. Kelimenin mansûb olmasını ise fâ ile istifhamın cevabı olmasından kaynaklandığını söylemiştir.²⁰ Ömer Neseffî, burada sadece seb'a imamlarını zikretmiştir. Söz konusu kelimeyi فَيَضَاعِفُهُ şeklinde okuyan Halef'i, فَيَضَاعِفُهُ şeklinde okuyan Ebû Ca'fer'i ve فَيَضَاعِفُهُ şeklinde okuyan Ya'kûb'u zikretmemiştir.²¹ Ömer Neseffî'nin bu açıklamaları, kıraat-i seb'a tabirinin yaygınlaşp yerleştiğine ancak kıraat-i aşere tabirinin henüz yaygınlık kazanmadığına işaret olabilir.

¹⁴ Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 1/39.

¹⁵ Ebü'l-Hayr İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabâkati'l-kurrâ* (b.y.: Mektebetü İbn Teymiyye, 1351/1931), 1/157; İshak b. Muhammed b. Abdurrahman Ebû Muhammed el-Müseyyebî el-Mahzûmî, Nafi'nin meşhur olmayan ravilerindedir. Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddin Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-a'sâr* (b.y.: Dârul-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1997), 88.

¹⁶ Dâni, burada Müseyyebî rivayetini zikretmemiştir. Ebû Amr Dâni, *et-Teysîr fi'l-kirâati's-seb'*, thk. Otto Pretzl (İstanbul: Matbaatü'd-Devle, 1930), 143.

¹⁷ İsmâil b. Halef Sarakustî, *el-Unvân fi'l-kirâati's-seb'*, thk. Halil Atiyye-Züheyr Zâhid (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1405/1984), 123; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kirâat*, thk. Şevkî Dayf (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 391; Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 10/77.

¹⁸ el-Bakara 2/245.

¹⁹ Abdurrahman Ebû Şâme, *İbrâzü'l-meânî min hurzi'l-emânî*, thk. İbrahim Atve Avaz (Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1402/1982), 363; Ebû Alî el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'*, thk. Bedreddîn Kahvecî-Beşîr Cûcâbî (Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1413/1993), 2/344; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kirâat*, 184-185.

²⁰ Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 3/288.

²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/228.

1.1.2. Kıraat-i Seb'a İmamlarını Yaşadığı Bölgelerle Zikretmesi

Ömer Neseî, kıraat farklılıklarına değinirken bazen imamların isimlerini tek tek saymış bazen de yaşadığı bölgeleri söylemekle yetinmiştir. Kıraat-i seb'a'dan Nâfi' Medine'de, İbn Kesîr Mekke'de, Ebû Amr Basra'da, İbn Âmir Şam'da, Âsım, Hamza ve Kisâî de Kûfe'de bulunmaktadır.²² Kıraat-i aşere'den Ebû Ca'fer Medine, Yâ'kûb Basra ve Halef (öl. 229/844) de Kûfe bölgesi imamlarıdır.

Ömer Neseî "De ki: 'İşin tamamı Allah'a aittir.'²³ âyetinde olduğu gibi yedi kıraat imamının bulunduğu bölgelerin bir kısmını saymıştır. Müellif, âyetteki كَلَّمَ kelimesini Medine ve Kûfe ehlinin ل/lâm harfinin fethasıyla Basra ehlinin de ilgili kelimenin dammesiyle okuduklarını aktarmıştır.²⁴ Ömer Neseî, burada Mekke ve Şam ehlinin okuyuşlarına değinmemiştir. Ömer Neseî, "....o zerre, bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir."²⁵ âyetindeki حَسَنَةً kelimesini Medine ve Mekke ehlinin ك/kanenin ismi olarak merfû okuduklarını söylemiştir.

Ömer Neseî, kıraat konusuyla ilgili olarak ehl-i Şam tabirini bir kez kullanmıştır. O da "Şam ehlinin Mushafında" şeklinde geçmektedir.²⁶ Müellif, Basra ve Kûfe'yi bir arada ehl-i Irak diye iki yerde zikretmiştir. Bunların birincisi Fâtiha sûresinde bulunan الصراط/sırat kelimesindeki kıraat farklılıklarının bahsinde geçmektedir. O, burada Irak ehlinin kelimeyi ص/sâd ile okuduğunu belirtmiştir.²⁷ İkincisi ise Yusuf sûresi 23. âyetteki عَبَّتِ kelimesinin vecihlerinde geçmektedir. Müellif burada da Irak ehlinin ه/he ve ت/te harflerinin fethasıyla okuduğunu ifade etmiştir.²⁸

1.1.3. Kıraat-i Seb'a İmamları İçin Genel İfadeler Kullanması

Ömer Neseî yukarıda olduğu gibi bazen yedi imamın isimlerini zikrederken bazen de okuyuşu münferid olan imamı ya da ortak okuyuşta azınlıkta olan imamların isimlerini verirken bir takım genel ifadeler kullanmıştır. Bunları birer örnekle açıklayalım:

Kurrâ: Ömer Neseî, "وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ" "İçlerinden sadakalar konusunda sana dil uzatanlar da var."²⁹ âyetindeki يَلْمِزُكَ kelimesini Hasan-ı Basrî (öl. 110/728), A'rec, Sehl ve Ya'kûb'un

²² Abdülhekim Ağırbaş, "Ebû Hâtım es-Sicistânî ve Kıraatteki Usûlü", *Hicrî Üçüncü Asırda İslami İlimler*, ed. Hidayet vd. Aydar (b.y.: İKSAD, 2023), 353-354.

²³ Al-i İmrân 3/154.

²⁴ Dâni, *et-Teyisîr*, 91; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kırâât*, 217.

²⁵ en-Nisâ 4/40.

²⁶ Neseî, *et-Teyisîr fi't-tefsîr*, 5/94.

²⁷ Neseî, *et-Teyisîr fi't-tefsîr*, 1/150. Dâni, *et-Teyisîr*, 19; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/271-272; Diğer kıraat vecihleri için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kırâât*, 105; İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Gâye fi'l-kırâati'l-aşr*, thk. Muhammed Feyyaz (Riyad: Dâru's-Şevâf en-Neşr ve't-Tevzî, 1411/1990), 138-139.

²⁸ Neseî, *et-Teyisîr fi't-tefsîr*, 8/364. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/293-294; Muhammed Fehd Hârûf, *et-Teshîl li kırâati't-tenzil mine's-Şâtibiyye ve'd-Dürre* (Dimeşk: Dâru'l-Beyrûtî, 1433/2012), 238; Dâni, *et-Teyisîr*, 128.

²⁹ et-Tevbe 9/58.

şeklinde³⁰ kurrânın ise كُرْرًا şeklinde okuduğunu belirtmiştir.³¹ Burada aşere'den Ya'kûb'u "kurrâ" kelimesi kapsamı dışında tuttuğu için bu kelimedeki kastının seb'a olduğu anlaşılmaktadır. Netice itibarıyla Ömer Neseffî'nin âyetlerdeki kıraat farklılıklarını verirken seb'a'ya öncelik/önem verdiği anlaşılmaktadır.

Âmme: Ömer Neseffî'nin bu konuda zikrettiği diğer bir kelime ise "âmme" lafzıdır. Ömer Neseffî bu lafzıyla seb'a içindeki çoğunluğu kastetmiştir. "Şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi tecavüz ettirdi"³² âyetindeki فَآزَلْنَاهُمْ فَآزَلْنَاهُمْ kelimesini Hamza زوال/zevâl masdarından فَآزَلْنَاهُمْ şeklinde okumuştur. Anlam "o ikisinin cennetten çıkmalarına sebep oldu" şeklindedir. Âmme/Genelin kıraati ise إِزْلَالٌ /izlâl kökünden فَآزَلْنَاهُمْ şeklinde olup "Hataya düşmelerine sebep oldu" anlamındadır.³³

Zâhir: Ömer Neseffî, اللَّهُ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ "Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız."³⁴ âyetindeki لَا نُفَرِّقُ kelimesinin Abdullah b. Mes'ûd'un mushafında ve tâbîîlerden bir gurubun kıraatinde وَلَا يُفَرِّقُ şeklinde geçtiğini söyledikten sonra والقراءة الظاهرة zâhir/bilinen kıraatin كُرْرًا olduğunu ifade etmiştir.³⁵ Ömer Neseffî, وَلَا يُفَرِّقُ okuyan Ya'kûb'u³⁶ zikretmemesinden zahir tabiriyle yedi imam dışındakileri hariç tuttuğu anlaşılmaktadır.

Meşhûr: Ömer Neseffî, bazı mütekaddimîn âlimlerin وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ "...yanında Kitab'ın bilgisi olan..."³⁷ âyetini, م/âmim ve د/dâl harflerinin kesresiyle وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ şeklinde okuduklarını³⁸ ve bunun manasının da "Allah tarafından kendilerine kitap bilgisi verilen âlimler" olduğunu belirterek bu kıraatin daha doğru olduğunu söylemiştir. Gerekçesi ise Ra'd sûresinin Mekkî olması hasebiyle âyetin Medine döneminde Müslüman olan ehl-i kitap âlimlerini kastetmesinin mümkün olamayacağıdır. Ömer Neseffî, daha sonra çoğunluğun görüşüne göre sûrenin Medenî olduğunu ve القراءة المشهورة /meşhur kıraati terk etmenin de uygun olmayacağını söyleyerek ikilem içerisinde kalmakta ve doğrusunu Allah'ın bileceğini

³⁰ Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müeyesser fi'l-kirâati'l-erbea aşere* (Dimeşk: Dâru İbn-i Kesîr, 1415/1995), 196; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/279.

³¹ Neseffî, *et-Teyşîr fi't-tefsîr*, 7/379. Ayrıca bk. İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî, *el-Gâye fi'l-kirâati'l-aşr*, 269; Ebû İshâk Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002), 5/56; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kirâât*, 315; İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî, *el-Mebsût fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Sübey Hamza Hâkimî (Dimeşk: y.y., 1401/1980), 227.

³² el-Bakara 2/36.

³³ İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî, *el-Gâye fi'l-kirâati'l-aşr*, 176; Dâni, *et-Teyşîr*, 73; Neseffî, *et-Teyşîr fi't-tefsîr*, 2/107; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kirâât*, 154; el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'*, 2/14-15.

³⁴ el-Bakara 2/285.

³⁵ Neseffî, *et-Teyşîr fi't-tefsîr*, 3/440.

³⁶ İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî, *el-Gâye fi'l-kirâati'l-aşr*, 208; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/237.

³⁷ er-Ra'd 13/43.

³⁸ İbn Hâleveyh bu kıraati Hz. Ali ve Übey b. Ka'b kanalıyla rivayet etmektedir. Bk. İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî* (Kahire: Meketebetü'l-Mütenebbî, ts.), 72.

belirtmektedir.³⁹ Buradan hareketle Ömer Neseî'nin “meşhûr” kelimesinden kastının kıraat-i seb'a olduğunu söyleyebiliriz.

Fâşiye: Ömer Neseî, وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ “Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin.”⁴⁰ âyetinin tefsirinde kıraat-i fâşiyenin/yaygın kıraatin ت /te ve ل/lâmın dammesiyle وَلَا تُسْأَلُ şeklinde olduğunu belirttikten sonra Nâfi'nin ت /te'nin fethi, ل/lâm'ın cezmi ile تَسْأَلُ şeklinde okuduğunu ifade etmiştir.⁴¹ Müellif, Nâfi' kıraatini Zeccâc'dan (öl. 311/923) nakille iki vecihle açıklar. Bunlardan birincisi “soru sormaktan nehyetmek”, ikincisi ise “tefhim” yani azabın büyüklüğünü ifade etmektir.⁴² Ömer Neseî yine Nâfi' gibi okuyan seb'a dışındaki Yâ'kûb'u zikretmemiştir.⁴³ Böylece müellifin “el-kırâatü'l-fâşiye” ifadesiyle seb'a içerisindeki çoğunluğu kastettiği anlaşılmaktadır.

1.2. Kıraat-i Aşere

Ömer Neseî, kıraat-i aşere tabirini hiç kullanmamakla birlikte zaman zaman seb'aya eklenen Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'un kıraatlerine de yer verir. Bunun örneği إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ “(Resûlüm!) Sana odaların arka tarafından bağırانların çoğu akli ermez kimselerdir.”⁴⁴ âyetindedir. Ömer Neseî, bu âyetteki الْحُجُرَاتِ /el-hucurât kelimesinin ج/cîm harfini Ebû Ca'fer'in fethalı okuduğunu ve bunun da cem'u'l-cem/çoğul kelimenin çoğulu (حُجْرَةٌ، حُجْرَاتٌ) olduğunu söylemekle yetinmiştir.⁴⁵ Aşere imamlarından sadece Ebû Ca'fer'in tek kaldığı bu okuyuşu verip diğerlerine değinmemiştir.⁴⁶ Ömer Neseî, Ya'kûb'un ismini iki yerde daha zikretmiştir.⁴⁷ Neticede, Ömer Neseî Kıraat-i aşere imamlarından Halef'in ismini hiç zikretmezken, Ya'kûb'u üç yerde ve Ebû Ca'fer'i de on sekiz yerde zikretmiştir.

³⁹ Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 9/90.

⁴⁰ el-Bakara 2/119.

⁴¹ Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 2/424. Sarakustî, *el-Unvân fi'l-kirâati's-seb'*, 71; Dâni, *et-Teysîr*, 76; Ayrıca bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kirâat*, 169.

⁴² Ebû İshâk Zeccâc, *Meânü'l-Kur'ân ve İ'râbüh*, thk. Abdülcelîl Abdüh Şelbî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 1/200; Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 2/424-425.

⁴³ Hârûf, *el-Müyesser*, 18; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/221; İbn Mihrân en-Nisâbüri, *el-Gâye fi'l-kirâati'l-aşr*, 184.

⁴⁴ el-Hucurât 49/4.

⁴⁵ Zeccâc, *Meânü'l-Kur'ân ve İ'râbüh*, 5/33; Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 13/498-499.

⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/376; Ebü'l-Kâsım Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kirâat*, thk. Cemal b. es-Seyyid (b.y.: Müessesü Sema, 1428/2007), 639; Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 13/498.

⁴⁷ Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 10/72; 11/343.

1.3. Şâz Kıraatler

İbn Mücahid'den önce Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm⁴⁸ (öl. 224/838), İsmail b. İshâk el-Mâlikî⁴⁹ (öl. 282/895) ve Taberî⁵⁰ (öl. 310/923) gibi âlimlerin kitaplarında yedi kıraatin de içinde bulunduğu yirmi veya yirmi beş imam ve kıraate yer verdikleri görülmektedir.⁵¹ İbn Mücahid'in kıraatleri yedi ile sınırlandırdığı ise bilinen bir husustur.⁵² Şâz kelimesinin kavram haline gelmesini İbn Mücahid'in sahih kıraatleri seb'a ile sınırlandırmasıyla başlatabiliriz.⁵³ İlgili dönemlerde ise âlimlerin nakil ve dil açısından uygun bulunmayan kıraatler için şâz kelimesini kullandıkları ve İbn Mücahid ile başlayıp⁵⁴ İbn Cinnî ile devam eden süreçte⁵⁵ seb'a dışındaki kıraatlerin şâz olarak değerlendirildiği söylenmektedir.⁵⁶

Müellifin altı defa şâz tabirini kullanarak verdiği kıraatler⁵⁷ kıraat-i aşerenin dışındadır. Bu durum onun seb'a ile birlikte aşere'yi de sahih kabul ettiği imasını verebilir. Müellifin, şâz terimini kullanmadan verdiği onlu sistemin dışındaki pek çok kıraati, hüccet ve tahlilleriyle birlikte eserinde ayrıntılı olarak vermesinden ve kıraatlerin yaygınlığını ifade için kullandığı kavramlardan onun şâz kelimesine “yaygın olmayan kıraatler” anlamı yüklediğini çıkarmak mümkündür. Şimdi müellifin şâz kavramını nasıl kullandığına birkaç misal verelim:

Birincisi *وَوَصَّىٰ بِمَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ* “Bunu İbrahim de kendi oğullarına vasiyet etti, Ya'kûb da...”⁵⁸ âyetidir. Neseffî burada isim vermeden şâz bir kıraatte *وَيَعْقُوبُ* şeklinde nasb ile okunduğunu bunun da Hz. İbrahim'in oğullarıyla birlikte torunu Hz. Ya'kûb'a da tavsiyelerde bulunduğu anlamında olduğunu belirtmiştir.⁵⁹

⁴⁸ Celâlüddîn Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebi'l-Fazl İbrahim (b.y.: Heyeti'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti ve'l-Kütüb, 1394/1974), 1/275; Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: İFAV, 2015), 54; Abdülhamit Birışık, *Kıraat İlmî ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 75; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/34; Mustafa Sadık Râfî, *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-belâğatü'n-Nebeviyye*, thk. Derviş el-Cüveydî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1424/2003), 46; Dağ, “Kıraat İlmînde Şâz Kavramı”, 61.

⁴⁹ Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar* (İstanbul: Ensar, 2010), 259; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/34.

⁵⁰ Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, 54; Dağ, “Kıraat İlmînde Şâz Kavramı”, 61; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/34; Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 1/275.

⁵¹ Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 258–259; Dağ, “Kıraat İlmînde Şâz Kavramı”, 61. Ancak, Dağ, İsmail b. İshak el-Mâlikî ismi yerine Sicistânî'yi vermektedir.

⁵² Konu ile ilgili bir çalışma için bk. Mehmet Dağ, “İbn Mücahid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım”, *EKEV Akademi Dergisi* 10/27 (2006).

⁵³ İbn Mücahid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kirâât*, 87; Dağ, “Kıraat İlmînde Şâz Kavramı”, 62.

⁵⁴ İbn Mücahid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kirâât*, 87.

⁵⁵ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/32.

⁵⁶ Dağ, “Kıraat İlmînde Şâz Kavramı”, 61–62.

⁵⁷ Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 2/463; 2/473; 3/478; 4/146; 6/229; 7/43.

⁵⁸ el-Bakara 2/132.

⁵⁹ Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 2/463.

İkincisi *فَأَنْبَأَ مَلَكًا الْإِبْرَاهِيمَ حِينَمَا* “De ki: ‘Hayır, hakka yönelen İbrahim’in dinine uyarız.”⁶⁰ âyetidir. Nesefî, burada da *مَلَكًا* kelimesinin dammeli olarak *مَلِكًا* şeklinde şâz olarak da okunduğunu ve anlamının da “Milletimiz/Dinimiz İbrahim milletidir/dinidir” olduğunu belirtmiştir.⁶¹ Bu kıraatin de A‘rec ve İbn Cündüb‘ün kıraati olduğu kaynaklarda geçmektedir.⁶²

Şâz kıraatlerin⁶³ âyetlere anlam çeşitliliği kattığı bir gerçektir. Bu sebeple olsa gerek Nesefî, tefsirinde diğer kıraatlere nispeten şâz kıraatlere daha fazla yer vermiştir. Nitekim müellif farklı anlam içermeyen şâz kıraatlere pek değinmemiştir.

2. Kıraat Tercihi

Ömer Nesefî, eserinde kıraatlerden oldukça fazla istifade etmiştir. Bununla birlikte onları tercih ve tenkide çok az tâbî tutmuştur. Bunu da genellikle ya üstü kapalı ya da başka âlimlerden nakille yapmıştır. Müellif bazen de kendi görüşünü açıkça ifade etmiştir.

Ömer Nesefî'nin görüş beyan ettiği yerlerden birisi *مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ* “Ödül ve ceza gününün sahibi...”⁶⁴ âyetindeki *مَالِكِ* kelimesidir. Söz konusu kelimeyi Âsım, Kisâî, Ya‘kûb ve Halef elif ile *مَالِكِ* şeklinde diğerleri ise elifsiz *مَلِكِ* şeklinde okumuşlardır.⁶⁵ Ömer Nesefî, kıraat-i seb‘a imamlarına ilaveten Hz. Peygamber, dört halife ve bir grup sahabe ve tabiînin kıraatlerinin de *مَالِكِ* şeklinde, başka bir rivâyete göre yine Hz. Peygamber, Hz. Osman (öl. 35/656), Hz. Ali (öl. 40/661), Zeyd b. Sâbit (öl. 45/665), Ebu‘d-Derdâ (öl. 32/652) ve İbn Ömer‘în kıraatlerinin ise *مَلِكِ* şeklinde olduğunu zikretmiştir.⁶⁶ Bunları zikretmesinin nedeni her iki kıraatin kuvvetlilik derecesinin birbirine yakın olduğunu bildirmek olmalıdır. Müellif, sonra hangi kıraatin daha evlâ olduğu ile ilgili iki şey üzerinde durmuştur. Bunlardan birincisi harf ziyadesiyle sevabın da ziyade olmasıdır. Bu görüşün dayanağı Hz. Peygamber’in Kur‘an‘ın her harfine on sevap verileceğini bildirmesidir.⁶⁷ İkincisi ise mananın daha belirgin/kapsamlı olmasıdır. Ömer Nesefî, burada dünyadan herhangi bir şeye sahip olana *مَلِكِ*/melik, bütün mülklere sahip olana *مَالِكِ*/mâlik dendiğini ve sahabenin *فَارِهِينَ* ve *فَرِهِينَ* gibi kelimelerdeki ihtilafının/tercihinin harf ziyadesi temelli değil mana temelli olduğunu bildirmiştir. Ardından da kendi görüşünün de bu yönde olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸ Müellife göre dilciler bu konuda ikiye ayrılmıştır. Ebû Ubeyde (öl. 209/824), Asmai (öl. 216/831), Ebû Hâtim (öl. 248/862) ve Ahfeş (öl. 215/830) *مَالِكِ* /mâlik

⁶⁰ el-Bakara 2/135.

⁶¹ Nesefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 2/473.

⁶² Ebû Abdillâh el-Kirmânî, *Şevâzzü'l-kırâât*, thk. Şimrân el-Aclî (Beirut: Müessesetü'l-Belâğ), 77; İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 17.

⁶³ Mehmet Ünal, *Kur‘ân‘ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 73.

⁶⁴ el-Fatiha 1/4.

⁶⁵ Hârûf, *el-Müyesser*, 1; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/271; İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî, *el-Mebsût*, 86.

⁶⁶ Nesefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 1/114-115.

⁶⁷ Ebû İsmâ Muhammed et- Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr*, thk. Beşşâr Avvad Ma'ruf (b.y.: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996), "Fezâilü'l-Kur‘ân", 16.

⁶⁸ Nesefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 1/117-118.

şeklindeki okunuşun mana bakımından daha güçlü olduğunu söylemişlerdir. Çünkü, onlara göre “her şeyin mâliki” denilir, ancak “her şeyin meliki” denilmez. Müellif, ayrıca mâlik kelimesinin “milk” kelimesinden, melikin ise “mülk” kelimesinden türediğini ve “mülkün mâliki” ve “milkin maliki” denilebileceğini ama “milkin meliki” denilemeyeceğini ifade etmiştir.⁶⁹

Müellife göre Ebû Ubeyde ve Zeccâc (öl. 311/923) başta olmak üzere bir başka grup da ملك /melik kelimesinin daha belîğ ve Kur'ân'a daha uygun olduğu görüşündedirler. Buna delil olarak da melik kelimesinin geçtiği Tâhâ 20/114, Haşr 59/23 ve Nâs 114/2. âyetlerini ve mülk kelimesinin geçtiği Mâide 5/120, Hac 22/56, Mü'min 40/16, Tegâbün 64/1 ve Mülk 67/1. âyetlerini zikrederler. Bu görüşleri aktaran Ömer Neseffî, yukarıda da değinildiği gibi mananın esas alınarak tercih yapılabileceğine işaret etmiştir. Bunun dışında bir değerlendirmede bulunmamıştır.⁷⁰

Ömer Neseffî'nin hadisten delil getirerek kıraatlerde tercihte bulunduğu da olmuştur. Onlardan biri وَكُنَّا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنْ النَّفْسِ بِالْأَعْيُنِ وَالْعَيْنِ بِالْأَعْيُنِ “Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, ...”⁷¹ âyetinde görülmektedir. Müellif, bu âyette Kisâ'nin وَالْعَيْنِ kelimesini ref okuduğunu bildirdikten sonra⁷² Enes kanalıyla Hz. Peygamber'in de böyle okuduğu bilgisini aktarmıştır.⁷³ Bunun yanı sıra kendi görüşünü vermeden Ebû Ubeyde'nin tercihinin de bu yönde olduğunu ifade etmekle yetinmiştir.⁷⁴

3. Kıraat Eleştirisi

Ömer Neseffî'nin âyetleri inceleme tarzı genellikle kıraat, lügat, i'râb ve mana cihetiyledir.⁷⁵ O, ilk olarak ele aldığı kıraat farklılıklarını genel olarak tenkide tâbî tutmak yerine Arap dili ve lehçeleri açısından mümkün olabileceğini ifade etmeye çalışmıştır. Bununla birlikte az da olsa kıraat eleştirisi yaptığı yerler vardır.

Ömer Neseffî'nin sahih kıraat eleştirisine İbn Âmir'in إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ “Bir şeyi dilediğinde ona sadece ‘Ol!’ der, o da hemen olur.”⁷⁶ âyetindeki kıraatini örnek verebiliriz. Burada, İbn Âmir كُنْ فَيَكُونُ kelimesini nasb ile diğerleri ise ref ile okumuşlardır.⁷⁷ كُنْ فَيَكُونُ ifadesi

⁶⁹ Neseffî, *et-Teyssîr fi't-tefsîr*, 1/114-118.

⁷⁰ Neseffî, *et-Teyssîr fi't-tefsîr*, 1/118-119.

⁷¹ el-Mâide 5/45.

⁷² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/254; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kırâât*, 244; Neseffî, *et-Teyssîr fi't-tefsîr*, 5/401.

⁷³ Tirmizî, "Kırâât", 1 (Hadis no: 2929).

⁷⁴ Ebû Ca'fer Nehhâs, *i'râbü'l-Kur'ân*, thk. Abdülmün'im Halil İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/200), 4/102; Neseffî, *et-Teyssîr fi't-tefsîr*, 5/401.

⁷⁵ Neseffî, *et-Teyssîr fi't-tefsîr*, 1/124.

⁷⁶ Âl-i İmrân 3/47.

⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/220.

Kur'an'da sekiz yerde geçmektedir.⁷⁸ Sadece İbn Âmir bunlardan Bakara 117, Âl-i İmrân 47, Meryem 35 ve Mü'min 68. âyetleri nasb ile okumuş, diğerleri ref ile okumuşlardır. Nahl 40 ve Yasin 82. âyetlerinde Kisâ' de İbn Âmirle birlikte nasb okumuş, yine diğerleri ref okumuşlardır.⁷⁹ Diğer ikisinde ihtilaf yoktur.⁸⁰ İbn Mücahid, İbn Âmir'in tek kaldığı yerlerdeki kıraatinin Arap dili kurallarına göre hatalı olduğunu söyler.⁸¹ Ömer Neseî'ye göre söz konusu ifadenin ilk geçtiği Bakara sûresi 117. âyetindeki kelime ya başlangıç cümlesi yahut atıf olduğu için ref okunmuştur.⁸² Âl-i İmrân sûresi 47. âyetinde ise ilgili kelime كُنْ kelimesinin haberi olmayıp يُقُولُ kelimesine atfedildiği için mansûb olamaz.⁸³ Böylece ismini zikretmeden İbn Âmir'in kıraatini Arap dili kurallarına uymadığı için doğru bulmamıştır.

Ömer Neseî'nin sahih kıraat eleştirisi şâz kıraatlere nispetle çok azdır. Buradaki eleştirilerini de İbn Mücâhid'in söz konusu kıraatin yanlışlığını ifade etmesinden hareketle yaptığı söylenebilir. Onun, İbn Mücâhid'in belirlediği yedi kıraati benimsemekle birlikte pek çok şâz kıraate de tefsirinde yer verir. O, ayrıntılı bir şekilde izahını yaptığı bu kıraatleri birbirine tercih ettiğini bildirmez. Ancak bazen başka müfessir, kâri ve dilcilerin tercihlerinden söz eder. Her zaman yapmadığı bu durum onun üstü kapalı tercihinin de yansıyan olabilir.

Ömer Neseî'nin, bir başkasından nakil yapmak sûretiyle eleştiri konusu yaptığı sahih kıraatler de vardır. O, pek çok yerde kabul edilmeyen şâz kıraatlerde bile Arap dilinden kullanımlar sunarken seb'a imamlarından Nafi'nin *قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِذْ كُنتُمْ فِي الْقِتَالِ أَلَّا تُقَاتِلُوا* "Ya size savaş yazılır da savaşmazsanız?"⁸⁴ âyetindeki *عَسَيْتُمْ* kelimesini diğer kıraat imamlarından farklı olarak *س* /sin harfinin kesresiyle *عَسَيْتُمْ* şeklinde okuyuşuna yapılan Ebû Hâtim'in tenkidine hiçbir şey söylememesi dikkat çekicidir.⁸⁵ Ebû Hâtim *عَسَيْتُمْ* /'asîtüm kelimesi için Arap dilinde böyle bir kullanımın olmadığı ve kıyasen de kabûl edilemeyeceğini söylemiştir.⁸⁶ Nehhâs (öl. 338/950), *İrâbü'l-Kur'an*'da Ebû Hâtim'in sözünü aynen nakletmiş ve bu kıraatin Nafi' ile birlikte Hasan-ı Basrî (öl. 110/728) ve Talha'nın (öl. 36/656) da tercihi olduğunu zikretmiştir.⁸⁷ Ebû Zür'a *عَسَيْتُمْ* /'asîtüm şeklindeki kıraatin Arap Lehçelerinde var olduğunu söylerken, Ebû Ubeyde, iki kıraatten en bilineni olan *عَسَيْتُمْ* /'aseytüm şeklindeki kıraati tercih ettiğini bildirmiştir. Ona göre,

⁷⁸ el-Bakara 2/117; Âl-i İmrân 3/47,59; el-En'âm 6/75; en-Nahl 16/40, Meryem 19/35, Yâsîn 36/82, el-Mü'min 40/68. el-Bennâ Dimyâtî, *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kirâati'l-erba'ate 'aşer*, thk. Şaban Muhammed İsmail (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987), 1/413; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/220.

⁷⁹ Dimyâtî, *İthâf*, 1/413; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/220.

⁸⁰ Dimyâtî, *İthâf*, 1/413.

⁸¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kirâât*, 169, 206, 409.

⁸² Neseî, *et-Teyssîr fi't-tefsîr*, 2/421.

⁸³ Neseî, *et-Teyssîr fi't-tefsîr*, 4/53.

⁸⁴ el-Bakara 2/246.

⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/230; Hârûf, *el-Müeyesser*, 40; Kıraat farklılıkları için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kirâât*, 186; Dâni, *et-Teyssîr*, 81.

⁸⁶ Neseî, *et-Teyssîr fi't-tefsîr*, 3/295.

⁸⁷ Nehhâs, *İrâbü'l-Kur'an*, 1/121.

şâyet عَسِي رَيْتَا /'asîtüm okunabilseydi kıraat ihtilafı bulunabilirdi. Ancak bu kelimenin esreli okunmaması konusunda kıraat imamları ittifak etmişlerdir. Ebû Ubeyde, ayrıca Ebû Amr'ın عَسِيْتُمْ /'asîtüm şeklinde okunamayacağına ilgili âyeti delil getirdiğini söylemiştir.⁸⁹ Buradaki kıraat farklılığıyla ilgili yukarıda verilen bilgilere rağmen Ömer Neseffî'nin sadece Ebû Hâtîm'in eleştirisini aktarmakla yetinmesi onun kıraat-i seb'a eleştirisi konusunda çekingen davrandığını gösterebilir.⁹⁰

Ömer Neseffî'nin şâz kıraat eleştirisine de فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ “Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa”⁹¹ âyetini misal verebiliriz. Müellif İbn Abbas'a ait olan Allah'ın bir misli/benzeri olmadığı için söz konusu âyeti فَإِنْ آمَنُوا بِمَا آمَنْتُمْ بِهِ veya فَإِنْ آمَنُوا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ şeklinde okunması gerektiği⁹² ve İbn Mes'ud'un Mushafında da böyle olduğu görüşünü zikretmiştir.⁹³ Daha sonra ise İbn Abbas'ın sözünün doğru olamayacağı çünkü üzerinde icma edilmiş kıraatlere aykırı olduğu görüşünü nakletmiştir.⁹⁴ Ayrıca görüş bildirmese de Ömer Neseffî'nin bu aktarımlarından sahih kıraatlere muhalif olan bu kıraati onaylamadığı anlaşılmaktadır.

Müellifin şâz kıraat eleştirisine bir başka örnek de إِيَّاكَ نَعْبُدُ “Ancak sana ibadet ederiz.”⁹⁵ âyetidir. Ömer Neseffî, çoğunluğun kıraatinin /elif harfinin kesresi ve /yâ harfinin şeddesi ile إِيَّاكَ şeklinde olduğunu bildirdikten sonra şâz kıraatleri⁹⁶ zikretmeye başlamıştır. Ömer Neseffî, buradaki إِيَّاكَ /eyyâke, إِيَّاكَ /âyâke ve إِيَّاكَ /iyâke şeklindeki şâz okuyuşla ilgili İbn Mücâhid'den “Bu kıraatin ne olduğunu bilmiyorum, ya bir hatadır ya da bir lehçedir.” sözünü naklettikten sonra kendisi de bu kıraat yanlışlığını izah etmeye çalışır.⁹⁷ Buna göre Araplar, إِيَّاكَ الشَّمْسُ عَيْنُهَا iyâtü's-şemsi 'aynuhâ demekle iyâ kelimesi ile güneşi kastederler ve bu durumda da ifade “Senin güneşine kulluk ederiz” anlamına gelir ki buna inanmak küfür, bu şekilde okumak hatalı ve namazı da bozar. Ömer Neseffî, lügat açısından kıraatin yanlışlığını ortaya koyduktan sonra lehçe bakımından bunun mümkün olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca şeddeli harfin tahfifinin Arap dilinde mümkün olduğunu söylemiş ve buna يَمَّا يَوْمَ الَّذِينَ كَفَرُوا “İnkâr edenler isteyecek ki...”⁹⁸

⁸⁸ el-Kalem 68/32.

⁸⁹ Ebû Zur'a İbn Zencele, *Hucetü'l-kirâât*, thk. Saîd el-Afgânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), 139-140.

⁹⁰ Neseffî, *et-Teyssîr fi't-tefsîr*, 3/295.

⁹¹ el-Bakara 2/137.

⁹² İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 17.

⁹³ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Baslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 1/577.

⁹⁴ Neseffî, *et-Teyssîr fi't-tefsîr*, 2/478.

⁹⁵ el-Fâtiha 1/5.

⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/47-48; Ebû Muhammed el-Kaysî Mekkî, *el-İbâne an meâni'l-kirâât*, thk. Abdülfettah İsmail Şelbî (Mısır: Dâru Nehza, ts.), 121; İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 9.

⁹⁷ Neseffî, *et-Teyssîr fi't-tefsîr*, 1/125. Ancak, bu ifade İbn Mücâhid'in *Kirââtî's-seb'a*'sında geçmemektedir.

⁹⁸ el-Hicr 15/2.

âyetindeki كَرَّ kelimesinin كَرَّ şeklinde de okunmasını örnek göstermiştir.⁹⁹ Netice itibarıyla Ömer Nesefî buradaki şâz kıraatin bir taraftan yanlışlığını izah ederken diğer yönden Arap dilinin bütün unsurlarından yararlanarak mümkün de olabileceğini söylemiştir.

Ömer Nesefî'nin kıraat-resm-i Mushaf ilişkisine dair eleştirisine dair كَسَاجِرَانِ “Şöyle dediler: ‘Şüphesiz bu ikisi...’”¹⁰⁰ âyetini örnek verebiliriz. O, Ebû Amr'ın, Mushafında كَسَاجِرَانِ olduğu ancak okurken كَسَاجِرَانِ şeklinde okuduğu rivâyetini zikrettikten sonra Arap dilinde de böyle kullanıldığını belirtmiştir.¹⁰¹ Ardından Hz. Osman'ın Mushaf imlası ile ilgili “Onda bazı hatalar görüyorum, ama onu Araplar dilleriyle düzeltereklerdir.”¹⁰² sözünü aktarmış ve kendisinin de Osman'ın yaptığı gibi o yazıyı olduğu şekliyle bırakıp diliyle düzelttiğini söylemiştir.¹⁰³ Ömer Nesefî'nin kabul ettiği anlaşılan bu söz ve kıraat diğer kıraat imamlarının söz konusu kelimeyi elif ile okuması sebebiyle tartışmalı hale gelmiştir.¹⁰⁴

4. Kıraatleri Delillendirmesi

Ömer Nesefî, tefsirinde kıraat farklılıklarını çoğunlukla ayrıntılı bir şekilde gerekçelendirir. Literatürde hüccet de denen bu ameliyeyi daha çok anlam zenginliğine vesile olan şâz kıraatler için yaptığı görülmektedir. Sözlükte “delil” ve “burhan” anlamına gelen hüccet¹⁰⁵ kıraat ilminde, “Kıraat farklılıklarının imkânını ve birbirlerine göre tercihe sebep olan illet ve delillerini inceleyen bir ilim dalıdır”.¹⁰⁶ Kıraat terminolojisinde daha çok tercihin gerekçesi olarak kullanılan hüccet burada farklı kıraatin/kıraatlerin de mümkün olabileceğinin

⁹⁹ Nesefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 1/125-126.

¹⁰⁰ Tâhâ 20/63.

¹⁰¹ Nesefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 10/305.

¹⁰² İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, thk. Muhammed b. Abduh (Mısır: el-Fârûku'l-Hadîse, 1423/2002), 120, 122. Hz. Âişe'den (r.anhâ) de kelimenin kâtip hatası olduğu rivayeti vardır. Bk. Yahyâ b. Ziyâd Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Yusuf Necati - Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1374/1955), 2/183. Dâni, konuyla ilgili rivayete yer vererek isimleri geçen Yahyâ b. Yamer ve İkrime'nin Hz. Osman'ı iştirmedikleri ve görmedikleri için haberi, mürsel görmekte ve senetteki bazı kimseler açısından rivayeti eleştirmektedir. O, bu kadar önemli bir mesele için zayıf bir rivayetin kullanılmasını doğru bulmaz ve delil olarak kullanılmayacağını söyler. Ayrıca bu rivayetteki lahdan kastedilenin yazı değil tilavet olabileceğine yer verir. el-Âlûsî de konuyla ilgili açıklamalarda bulunur. Bk. Şehabeddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Ruhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'l-mesânî*, thk. Ali Abdilbârî Atıyye (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 8/533; Birişik, *Kıraat İlimi ve Tarihi*, 65; Ebû Amr Dâni, *el-Muknî fi ma'feti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr mea kitâbi'n-nakt*, thk. Muhammed Ahmed Dehman (Dimeşk: y.y., 1359/1940), 115-116.

¹⁰³ Nesefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 10/305-307.

¹⁰⁴ Konuyla ilgili bilgiler için bk. Kadir Taşpınar, “Ebû Amr'ın Eleştiriye Konu Olan Sahih Kıraatleri”, *RTEÜİFD* 21 (2022), 129-134.

¹⁰⁵ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh (Tâcü'l-lüğa)*, thk. Ahmed Abdülğafûr Atâr (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1407/1987), 1/304; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğa*, thk. Muhammed Avz (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2001), 3/251.

¹⁰⁶ İbn Ebû Meryem, *el-Mûdâh fi vücûhi'l-kirâât ve 'ilelihâ*, thk. Ömer Hamdân el-Kebîsî (Mekke1414/1993), 1/19; Hüccet hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Ünal, “Bir Kıraat Terimi Olarak "Hüccet" in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004), 71.

delili olarak kullanılmıştır. Bu delillendirmeyi, yer yer âyetleri ve hadisleri kullanarak, tarihi olaylardan bilgiler vererek, Arap dilinden, lehçelerden ve şiiirlerden örnekler getirerek ve siyak-sibak denilen bağlam bilgisinden de istifade ederek gerçekleştirmiştir. Şimdi bunlara örnekler verelim.

4.1. Âyetlerle Delillendirme

Müellif zaman zaman bir kıraati başka bir kıraatle açıklama yoluna gider. İbn Mes'ûd وَكَانَ قَوْمَهُ أَهْلَهُ kelimesi yerine "Ehline/Halkına namazı ve zekâtı emrederdi."¹⁰⁷ âyetini أَهْلَهُ kelimesi yerine قَوْمَهُ kelimesiyle okumuştur. Ömer Neseffî, çoğunluğun kıraati olan أَهْلَهُ kelimesinin daha mühim olduğunu söylemiş ve bunu وَأَمُرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ وَأَصْطَبِرْ عَلَيْهَا "Aile fertlerine namazı emret, kendin de bunda kararlı ol."¹⁰⁸ ve وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ "Yakın akrabana da uyar."¹⁰⁹ ve فُؤَا أُنْفُسِكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا "Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun."¹¹⁰ âyetleriyle desteklemiştir.¹¹¹ Burada İbn Mes'ûd'un şâz kıraatinin anlam genişlemesine vesile olduğu için değerli bulunup zikredildiği anlaşılmaktadır. Nitekim tebliğ vazifesinde öncelik yakın akrabaya olmakla birlikte bütün ümmeti kapsamaktadır.

4.2. Hadislerle Delillendirme

Ömer Neseffî, bazen vecihleri hadislerle açıklamaya çalışır. قُلْ بِمُضَلِّ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ "De ki: Ancak Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, işte bunlarla sevininler."¹¹² âyetini Hasan-ı Basrî'nin muhatap sıygasıyla فَالْتَفَرِّحُوا şeklinde okuduğunu¹¹³ ve Kisâî'nin bu okuyuşu tenkit ettiğini, ancak Ferrâ'nın cevaz verdiğini bildirmektedir.¹¹⁴ Nitekim, Hz. Peygamber لِنَأْخُذُوا مَصَافِكُمْ "Saf düzeni alınız"¹¹⁵ buyurmuştur. Çoğunluğun kıraati gâîp formuyladır.¹¹⁶ Ömer Neseffî, gâîp formunda ل/lâm harfinin gelmesi lüzumlu, muhatap kalıbında ise caiz diyerek Hasan-ı Basrî'nin kıraatini onaylamıştır.¹¹⁷ Ömer Neseffî burada hadisi şâz kıraate delil olarak getirmiştir.

¹⁰⁷ Meryem 19/55.

¹⁰⁸ Tâhâ 20/132.

¹⁰⁹ eş-Şuarâ 26/214.

¹¹⁰ et-Tahrim 66/6.

¹¹¹ Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 10/210-211.

¹¹² Yûnus 10/58.

¹¹³ Hârûf, *el-Müeyesser*, 215; Ruveys de muhatap sıygasıyla okumuştur. Ayrıca Übey'in kıraati de böyledir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/285. Ayrıca bu kelime de yine Hasan-ı Basrî'nin فَالْتَفَرِّحُوا okuyuşu da bulunmaktadır. Bk. Hârûf, *el-Müeyesser*, 215.

¹¹⁴ Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 8/83-84; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/470.

¹¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/285; et-Tâî İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, thk. Abdülmün'im Ahmed Herîdî (Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 1402-1982), 3/566.

¹¹⁶ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/469-470.

¹¹⁷ Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 8/84.

4.3. Tarihi Olaylarla Delillendirme

Ömer Neseî, رَاعِنَا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا “Râina demeyiniz”¹¹⁸ âyetindeki kınama/hakaret yönünün izahı konusunda iki açıklama yapıldığına değinmiştir. Birincisine göre; onlar bu sözü رَاعِنَا/râ'inâ şeklinde, ي/yê harfini uzatarak söylüyorlardı. Böyle söylemekle Hz. Peygamber'e “Sen bizim çobanımızsın” demiş oluyorlardı. Nitekim, onlar Araplara “koyun çobanı fakirler” diyorlardı. İkincisine göre ise onlar bu kelimeyi رَاعِنًا /râ'inen şeklinde telaffuz ediyorlardı. Bu da “Ey cahil!” gibi bir anlama geliyordu. Ömer Neseî bu bilgilerden sonra tenvinli okuyuşun da caiz olduğunu, Hasan-ı Basrî'nin ve Hafsa'nın da kıraatlerinin bu şekilde olduğunu belirtir.¹¹⁹ Burada görüldüğü gibi Ömer Neseî, söz konusu kıraati tarihi olaylarla delillendirmeye çalışmıştır.

Müellifin tarihi bir olaydan istifade ederek açıkladığı bir başka kıraat ise إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تُلْوُونَ عَلَيَّ إِذْ تَصْعِدُونَ “O zaman Peygamber arkanızdan sizi çağırdığı halde siz, durmadan (savaş alanından) uzaklaşıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz.”¹²⁰ âyetindeki تُصْعِدُونَ kelimesidir. Ömer Neseî, Hasan-ı Basrî ve Abdurrahman es-Sülemî'nin söz konusu kelimeyi ت/tê harfinin ve ع/ayn harfinin fethasıyla dağa tırmanmak anlamında تُصْعِدُونَ şeklinde okuduklarını söylemiştir.¹²¹ Ömer Neseî, genelin kıraatinin تُصْعِدُونَ şeklinde olduğunu söyledikten sonra Ubey b. Ka'b ve İbn Mes'ûd'un müdrec kıraatle إِذْ تُصْعِدُونَ فِي الْوَادِي şeklinde okuduklarını beyan etmiştir.¹²² Bu müdrec kıraatin doğruluğuna da meşhur rivâyet diyerek Uhud Savaşı sırasında İslam ordusunun vadiye geldiğini ve daha sonra oradan sığınmak amacıyla dağa tırmanmış olabileceklerini söylemiştir.¹²³

4.4. Arap Diliyle Delillendirme

Apaçık bir Arapça ile indirilen Kur'ân'ın yine Arap dili ile izahı tabii bir durumdur. Ömer Neseî de kıraatleri izah etmede en çok Arap dilinden istifade etmiştir. Ömer Neseî, وَأَتَيْكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ “O size istediğiniz her şeyden verdi.”¹²⁴ âyetindeki كُلِّ/küll kelimesinin çoğunluğun kıraatine göre tenvinsiz/muzaaf olarak okunduğunu ve Münzir b. Sellâm, Hasan-ı Basrî ve Dahhak'ın tenvinli olarak مِنْ كُلِّ şeklinde okuduklarını ifade etmiştir.¹²⁵ Birinci kıraattteki كُلِّ /kül kelimesi teksir içindir. Ömer Neseî bunu izah etmek için hem Arap dilinden اشترى في السوق كل شيء

¹¹⁸ el-Bakara 2/104.

¹¹⁹ Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 490; Ayrıca bk. İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 16; Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 2/381.

¹²⁰ Âl-i İmran 3/153.

¹²¹ Celâlüddîn Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/350; Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 520; Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 4/318.

¹²² Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 4/318; İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 29.

¹²³ Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 4/318. Ayrıca bk. İlgili âyetin Uhut Savaşı ile ilgisi için bk. Karan, *Kaybedilmiş Bir Zaferin Öyküsü Uhut Savaşı Psiko-Sosyo-Tarihsel (PST) Bir Analiz*, 142-143; Cuma Karan, *Kaybedilmiş Bir Zaferin Öyküsü Uhut Savaşı Psiko-Sosyo-Tarihsel (PST) Bir Analiz* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2024), 142-143; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*, 2/350.

¹²⁴ İbrahim 14/34.

¹²⁵ Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 9/141; İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 73; İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 257.

“Çarşıda her şey satın aldım” cümlesini ve Kur’ân’dan da وَأَوْتَيْتُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ “Ona her şey verilmiş.”¹²⁶ âyetini delil getirmiştir.¹²⁷ Bu iki cümledeki كُلِّ /küll kelimesinden kasıt çokluktur. İkinci kıraat olan tenvinli okuyuşta anlam مَا/mâ kelimesinin çeşidine bağlıdır. Eğer الذي manasına ism-i mevsûl olarak düşünülürse birinci kıraattaki gibidir. Olumsuzluk edatı olarak düşünülürse manası “İstemediğiniz her şeyi Allah verir” anlamındadır. Ömer Neseffî iki kıraatten çıkan manayı birleştirerek âyete “İstediğiniz ve istemediğiniz güneş ay gece gündüz gibi şeyleri Allah verir” anlamını vermiştir.¹²⁸

4.5. Lehçelerle Delillendirme

Ömer Neseffî, kıraatlerin kaynaklarından ve yedi harf ruhsatı içerisinde bulunan muhtemel lehçelerden de istifade etmiştir. Müellif, Fâtiha sûresindeki الصِّرَاطِ kelimesinin çoğunluk tarafından ص/sad harfiyle الصِّرَاطِ şeklinde, İbn Kesîr’in س/sin ile السِّرَاطِ şeklinde, Hamza’nın da biraz işmam¹²⁹ ile okuduğunu belirtmiştir.¹³⁰ Ömer Neseffî buradaki kıraat farklılıklarını lehçelerle izah etmiştir. Buna göre ص/sâd harfi ile okunuş Kureyş lehçesidir, س/sîn ile okunuş Benî Kays lehçesidir, ز/zey harfi ile okunuş ise Benî Uzre lehçesidir.¹³¹

4.6. Şiirle Delillendirme

Ömer Neseffî, kıraatlerin izahında şiirle istişhadı pek çok yerde kullanmıştır. Bunlardan birisi de وَمِنَ الْمَعْرِزِ اثْنَيْنِ “...keçiden iki...”¹³² âyetindeki الْمَعْرِزِ kelimesidir. Ömer Neseffî, seb’a’yı esas alarak İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir’in ع/ayn harfinin fethasıyla الْمَعْرِزِ şeklinde okuduklarını belirtmiştir.¹³³ Bu durumda kelime keçi kelimesinin çoğulu olmuş olur.¹³⁴ Müellif, Übey b. Ka’b’ın nüshasında الْمَعْرِزَى şeklinde ve bunun da çoğul olduğunu söyleyerek bu okuyuşa aşağıdaki şiiri şahit getirmiştir:¹³⁵

إذا ما لم تكن إبلًا فمِعْزَى... كأن قرونَ جَلَّتْهَا العَصِي

¹²⁶ en-Neml 27/23.

¹²⁷ Delil getirdiği diğer ayetler için bk. Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 9/141.

¹²⁸ Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 9/141-142.

¹²⁹ Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 1/150. Müellifin kullandığı “biraz işmâm” tabiri kıraat terminolojisinde sadece işmâm kelimesi ile karşılaşılır. İşmâm, ferî harflerden olan ve “sâd-ı muşemmeme” (işmâm edilen sâd) diye isimlendirilen bu kıraat şekli; sâd harfini zay lafzına karıştırarak okumadır. İbrahim b. Saîd Devserî, *Muhtasaru'l-ibârât li mu'cemi mustalahâti'l-kırâât* (Riyad: Daru'l-Hadarâ li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1429/2008), 26; Abdülfettah Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân* (İstanbul: Asitane, ts.), 7.

¹³⁰ Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 1/150. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/271-272; Dâni, *et-Teysîr*, 18-19; Ayrıca bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kırâât*, 105-107.

¹³¹ Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 1/150.

¹³² el-En'âm 6/143.

¹³³ Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 6/241; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kırâât*, 271.

¹³⁴ İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, 275.

¹³⁵ Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 6/241.

“Eğer deve yoksa, o zaman keçi olur... Sanki boynuzları, saplarıyla toprağa batmış çubuklar gibi.”¹³⁶

4.7. Bağlama Göre Delillendirme

Âyetlerin yorumunda siyak-sibak dediğimiz bağlam bilgisinin önemi müsellemidir. Ömer Nesefî, kıraatler konusunda bu bağlam bilgisinden de istifade etmiştir. Müellif وَكَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ وَيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلَيْسَ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ “Böylece biz âyetleri, duruma göre farklı tarzlarda gönderiyoruz ki, “İyi öğrenmişsin” desinler.”¹³⁷ âyetindeki دَرَسْتَ kelimesinin kıraat bilgilerini verirken her zamanki gibi öncelikle kıraat-i seb’a imamlarını zikretmiştir. Buna göre İbn Kesîr ve Ebû Amr /elif ile دَرَسْتَ, İbn Âmir ت/te nin sükunuyla دَرَسْتَ, diğerleri elifsiz دَرَسْتَ şeklinde okumuşlardır.¹³⁸ Ömer Nesefî daha sonra bu üç kıraatin anlamlarını vermiştir. Buna göre aynı zamanda İbn Abbas ve Saîd b. Cübeyr’in kıraati olan دَارَسْتُ “müzakere etti, okuttu” anlamında, دَرَسْتُ “sen onlara okudun ve onlardan öğrendin” anlamında, Hasan-ı Basrî’nin de kıraati olan دَرَسْتُ ise “zamanın geçmesiyle bu haberler geçti, izleri silindi” anlamındadır.¹³⁹ Ömer Nesefî, söz konusu kelimenin tefsirinde Mekke halkının Hz. Peygamber’e Kur’ân’ı Yesâr Ebû Fukeyhe ve Kureyş’in mevlâsı olan Cebr’den aldığını söylemelerini zikretmiştir.¹⁴⁰ Buna göre müellifin tercihi دَرَسْتُ olmaktadır. Müellif, daha sonra Mâtürîdî’nin görüşünden de istifadeyle buradaki kıraat farklılıklarını müşriklerin söylediklerinin/iddialarının farklılığıyla izah etmiştir.¹⁴¹ Buna göre müşriklerin إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ “Kur’ân’ı ona ancak bir insan öğretiyor.”¹⁴² sözleri دَارَسْتُ kıraatinin, مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ “Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir.”¹⁴³ sözleri دَرَسْتُ kıraatinin, مَا هَذَا إِلَّا إِفَّاكٌ مُّفْتَرًى “Bu (Kur’ân) da uydurulmuş bir yalandan başka bir şey değildir.”¹⁴⁴ sözleri de دَرَسْتُ kıraatinin gerekçesi olmaktadır.¹⁴⁵ Müellifin bağlamla ilişkilendirdiği başka kıraatler de vardır.¹⁴⁶

Sonuç

Ömer Nesefî’nin kıraat farklılıkları konusunda yaptığı incelemeler, kıraat ilmine olan derinlemesine yaklaşımını ve bu alandaki özgün katkılarını gözler önüne sermektedir. Müellif, kıraat farklılıkları söz konusu olduğunda anlamla ilgili herhangi bir durum bulunmadığı takdirde kıraat-i seb’a dışındaki imamlara pek yer vermemiştir. Bu durum, Ömer Nesefî’nin kıraat-i seb’a’ya özel bir önem atfettiğini ve diğer imamları ancak anlam zenginliği veya dilsel

¹³⁶ Nesefî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 6/241. Ayrıca bk. İmruülkays b. Hucr, *Dîvân* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1425/2004), 165.

¹³⁷ el-En’am 6/105.

¹³⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kırâât*, 264; Hârûf, *el-Müyesser*, 141; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/261.

¹³⁹ Nesefî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 6/174.

¹⁴⁰ Nesefî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 6/175.

¹⁴¹ Nesefî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 6/175; Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-Sünne*, 4/204.

¹⁴² en-Nahl 16/103.

¹⁴³ el-Enfal 8/31.

¹⁴⁴ Sebe’ 34/43.

¹⁴⁵ Nesefî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 6/175; Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-Sünne*, 4/204.

¹⁴⁶ Bir örnek için bk. Nesefî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 13/238.

farklılıkların belirgin olduğu durumlarda ele aldığını göstermektedir. Kıraat-i seb'a imamlarının isimlerini özellikle zikretmesi, kıraat-i seb'a tabirinin halk arasında yaygınlaşmış ve yerleşmiş olduğunu, buna karşın kıraat-i aşere tabirinin henüz tam anlamıyla kabul görmediğini düşündürmektedir.

Ömer Neseffî, kıraat farklılıklarını ele alırken bazen imamların isimlerini tek tek zikretmiş, bazen ise yalnızca yaşadıkları bölgeleri belirterek bölgesel farklılıkların önemine vurgu yapmıştır. Bu durum, Ömer Neseffî'nin kıraat farklılıklarını bölgesel bağlamda ele aldığını ve her bölgenin kendine has özelliklerine dikkat ettiğini göstermektedir. Müellif, kıraat farklılıklarını ele alırken bazen seb'a imamlarının tamamının isimlerini vermiş, bazen de sadece münferit okuyuşlarda bulunan imamları ya da azınlıkta olan imamları belirtmiştir. Ayrıca, "Kurrâ", "Âmme", "Zâhir", "Meşhûr" ve "Fâşiye" gibi genel ifadeler kullanarak kıraatleri kategorize etmiştir. Bu ifadeler, kıraatlerin toplumdaki algısını ve kabul düzeyini belirlemek adına önemli ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda o, Ya'kûb'un kıraatlerini "Kurrâ", "Zâhir" ve "Fâşiye" gibi terimler kapsamı dışında tutarken, "Âmme" kelimesini seb'a imamları içindeki çoğunluğu tanımlamak için kullanmış, "Meşhûr" kelimesini ise "Âmme" kelimesiyle eş anlamlı olarak vermiştir. Bu tür terimlerin kullanımı, müellifin kıraat-i seb'a'ya özel bir öncelik verdiğini ve bu kıraatlerin anlamını vurgulamak için genellikle yaygın okumalara odaklandığını ortaya koymaktadır.

Ömer Neseffî, kıraat-i aşere tabirini kullanmamış olmakla birlikte, seb'a imamlarının yanı sıra, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb gibi imamların kıraatlerine de yer vermiştir. Bununla birlikte onun Kıraat-i aşere imamlarından Halef'i hiç anmaması, Ya'kûb'u üç kez ve Ebû Ca'fer'i ise on sekiz kez zikretmesi, müellifin kıraat-i aşere imamlarına da belli bir değer atfettiğini ancak kıraat-i seb'a'nın öncelikli olduğunu göstermektedir. Bu durum, Ömer Neseffî'nin kıraat-i seb'a ve kıraat-i aşere arasında bir hiyerarşi kurduğunu, ancak her iki grubu da sahih kabul ettiğini düşündürmektedir.

Şâz kıraatler konusunda ise Ömer Neseffî'nin yaklaşımı oldukça dikkat çekicidir. Altı kez "şâz" tabirini kullanarak kıraat-i aşere dışındaki farklılıkları açıklamıştır. Bu kullanım, Ömer Neseffî'nin kıraat-i seb'a ile birlikte kıraat-i aşere'yi de sahih kabul ettiğini ima etmektedir. Ancak o şâz kıraatler konusunda Ömer Neseffî, genellikle anlam içermeyen farklılıklara çok fazla değinmemiştir. Bununla birlikte şâz kıraatlerin âyetlere kattığı anlam çeşitliliğine önemli bir vurgu yaparak, bu tür kıraatlerin tefsirine yer vermiştir. Burada şâz kıraatlerin anlam zenginliği taşıyan yönleriyle ön plana çıktığı, diğer şâz kıraatlere ise daha az dikkat edildiği görülmektedir.

Ömer Neseffî'nin kıraatlere yaklaşımı, genellikle tercih ve tenkit etmeme biçimindedir. Kıraatler arasında çok fazla tercih yapmaktan kaçınmış, daha çok mevcut kıraatleri açıklamakla yetinmiştir. Bununla birlikte, kıraatlerin eleştirilmesi gerektiğinde, genellikle bu eleştirileri başka âlimlerden nakil yoluyla ya da dolaylı ifadelerle yapmıştır. Kendi görüşünü çok nadiren doğrudan ifade etmiştir. Bu durum, Ömer Neseffî'nin eserinde kıraatlerin yaygınlığını ve kabulünü daha çok merkeze alan bir yaklaşımı benimsediğini göstermektedir. Ömer Neseffî, kıraatlerin eleştirisi noktasında, özellikle şâz kıraatlere dair yapılan eleştirilerin daha sınırlı

olduğunu ve bunun, Şâz kıraatlerin anlam katkılarının daha belirgin olmasıyla iliŐkili olduğunu belirtebiliriz.

Sonuç olarak Ömer Nesefî, âyetleri inceleme tarzında kıraat, lügat, i'râb ve mana yönlerini dikkate alarak bir metodoloji geliŐtirmiŐtir. Kıraat farklılıklarını ele alırken, tenkitten çok Arap dili ve lehçeleri, âyetleri ve hadisleri kullanarak, tarihi bağlam ve siyak-sibak bağlamı açılardan bu farklılıkların nedenlerini açıklamaya yönelik bir yaklaşım sergilemiŐtir. Ancak yine de kıraat eleştirisi yapmıŐ, Şâz kıraatler ve kıraat-resm-i Mushaf ilişkisi gibi konularda eleŐtirilerde bulunmuŐtur. Mushaf'ta lahn olgusu iddialarına karŐı da görüş bildirmiştir. Bu yönleriyle Ömer Nesefî'nin tefsiri, kıraat ilmi ve tefsir disiplininde önemli bir yere sahiptir

Kaynakça / References / المصادر

- Ağırbaş, Abdülhekim. "Ebû Hâtim es-Sicistânî ve Kıraatteki Usûlü". *Hicrî Üçüncü Asırda İslami İlimler*. ed. Hidayet vd. Aydar. 353-369. b.y.: İKSAD, 2023.
- Ağırbaş, Abdülhekim. "Bakara Sûresi 219. Âyeti Bağlamında Kıraat Farklılıklarının Tefsire ve Fikhî İstinbatlara Etkisi". *Artuklu Akademi* 11/2 (Aralık 2024), 452-475.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: İFAV, 2. Basım, 2015.
- Altıkulaç, Tayyar, "İbnü'l-Cezerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Âlûsî, Şehabeddîn Mahmûd. *Ruhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-seb'l-mesânî*. thk. Ali Abdilbârî Atıyye. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Aslantürk, Ayşe Hümeýra. *Ebu Hafş Ömer en-Neseffî'nin (öl. 537 - 1142) et-Teysîr fi't-Tefsîr Adlı Eserinin Tahlili ve el-Bakara Suresi'nin Tenkidli Neşri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Birişik, Abdülhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Birişik, Abdülhamit, "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/426-433. Ankara, 2002.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh (Tâcü'l-lüğa)*. thk. Ahmed Abdülğafûr Atâr. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Coşkun, Muhammed (ed.). *et-Teysîr fi't-tefsîr (Ömer Neseffî Tefsiri)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*. İstanbul: Ensar, 2. Basım, 2010.
- Dağ, Mehmet. "Kıraat İlminde Şâzz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair-". *Marife* 7/2 (2007), 57-110.
- Dağ, Mehmet. "İbn Mücahid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım". *EKEV Akademi Dergisi* 10/27 (2006), 81-104.
- Dağ, Mehmet. "Kıraat İlminin Akademik Serencamı-Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine-". *EKEV Akademi Dergisi* 17/56 (2013), 311-324.
- Dânî, Ebû Amr. *el-Muknî fi ma'feti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr mea kitâbi'n-nakt*. thk. Muhammed Ahmed Dehman. Dimeşk: y.y., 1359/1940.
- Dânî, Ebû Amr. *et-Teysîr fi'l-kırâati's-seb'*. thk. Otto Pretzl. İstanbul: Matbaatü'd-Devle, 1930.
- Dâvûdî, Şemsüddin. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Devserî, İbrahim b. Saîd. *Muhtasaru'l-ibârât li mu'cemi mustalahâti'l-kırâât*. Riyad: Daru'l-Hadarâ li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1429/2008.
- Dimyâtî, el-Bennâ. *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erba'ate 'aşer*. thk. Şaban Muhammed İsmail. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987.
- Ebû Şâme, Abdurrahman. *İbrâzü'l-meânî min hurzi'l-emânî*. thk. İbrahim Atve Avaz. Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1402/1982.
- Ednevî, Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Süleyman Salih el-Hızzî. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1418/1997.
- Efe, Seyfullah. *Ömer Neseffî ve Ebu'l-Futuh Razi'nin Kur'an Yorumlamaları (Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüğa*. thk. Muhammed Avz. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2001.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Meânî'l-kırâât*. Suudi Arabistan: Merkezü'l-Buhûs, 1412/1991.
- Fârisî, Ebû Alî. *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'*. thk. Bedreddîn Kahvecî-Beşîr Cûcâbî. Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1413/1993.
- Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd. *Meânî'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Yusuf Necati - Muhammed Ali en-Neccâr. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıyye, 1374/1955.
- Hârûf, Muhammed Fehd. *et-Teshil li kırâati't-tenzil mine's-Şâtibiyye ve'd-Dürre*. Dimeşk: Dâru'l-Beyrûtî, 1433/2012.
- Hârûf, Muhammed Fehd. *el-Müeyesser fi'l-kırâati'l-erba aşere*. Dimeşk: Dâru İbn-i Kesîr, 1415/1995.
- Hüzeli, Ebu'l-Kâsım. *el-Kâmil fi'l-kırâât*. thk. Cemal b. es-Seyyid. b.y.: Müessesetü Sema, 1428/2007.

- İbn Cinnî. *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzî'l-kırâât ve'l-izâh anhâ*. thk. Ali en-Necdî Nâsîf vd. Mısır: Vizâretü'l-Evkâf, 1386-1389/1966-1969.
- İbn Ebû Dâvûd. *Kitâbü'l-Mesâhif*. thk. Muhammed b. Abduh. Mısır: el-Fârûku'l-Hadîse, 1423/2002.
- İbn Ebû Meryem. *el-Mûdâh fi vücûhi'l-kırâât ve 'ilelihâ*. thk. Ömer Hamdân el-Kebîsî. Mekke: y.y., 1414/1993.
- İbn Hâleveyh. *Muhtasar fi şevâzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî*. Kahire: Meketebetü'l-Mütenebbî, ts.
- İbn Kutluboğa, Ebû'l-Adl Zeynüddîn. *Tâcü't-terâcim*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1412-1992.
- İbn Mâlik, et-Tâî. *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*. thk. Abdülmün'im Ahmed Herîdî. Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 1402-1982.
- İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî. *el-Mebsût fi'l-kırâati'l-aşr*. thk. Sübey Hamza Hâkimî. Dimeşk: y.y., 1401/1980.
- İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî. *el-Gâye fi'l-kırâati'l-aşr*. thk. Muhammed Feyyaz. Riyad: Dâru's-Şevâf en-Neşr ve't-Tevzî, 1411/1990.
- İbn Mücâhid. *Kitâbü's-seb' fi'l-kırâât*. thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbn Zencele, Ebû Zur'a. *Huccetü'l-kırâât*. thk. Saîd el-Afgânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr. *Gâyetü'n-nihâye fi tabâkati'l-kurrâ*. b.y.: Mektebetü İbn Teymiyye, 1351/1931.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*. thk. Ali b. Muhammed Dabba'. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İmruülkays b. Hucr. *Dîvân*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1425/2004.
- Karan, Cuma. *Kaybedilmiş Bir Zaferin Öyküsü Uhut Savaşı Psiko-Sosyo-Tarihsel (PST) Bir Analiz*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2024.
- Kirmânî, Ebû Abdillâh. *Şevâzî'l-kırâât*. thk. Şimrân el-Aclî. Beyrut: Müessesetü'l-Belâğ.
- Leknevî, Abdülhay. *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. Mısır: Matbaati's-Seâde, 1324/1906.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü ehli's-Sünne*. thk. Mecdî Baslûm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mekkî, Ebû Muhammed el-Kaysî. *el-İbâne an meâni'l-kırâât*. thk. Abdülfettah İsmail Şelbî. Mısır: Dâru Nehza, ts.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer. *İ'râbü'l-Kur'ân*. thk. Abdülmün'im Halil İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/200.
- Nesefî, Necmeddin. *et-Teyisîr fi't-tefsîr*. thk. Mahir Edip Habbûş. İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1440/2019.
- Pâluvî, Abdülfettah. *Zübdetü'l-İrfân*. İstanbul: Asitane, ts.
- Râfî, Mustafa Sadık. *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-belâgatü'n-Nebeviyye*. thk. Derviş el-Cüveydî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1424/2003.
- Sa'lebî, Ebû İshâk. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.
- Sarakustî, İsmâil b. Halef. *el-Unvân fi'l-kırâati's-seb'*. thk. Halil Atiyye-Züheyr Zâhid. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1405/1984.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebi'l-Fazl İbrahim. b.y.: Heyeti'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti ve'l-Kütüb, 1394/1974.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985.
- Taşpınar, Kadir. "Ebû Amr'ın Eleştiriyeye Konu Olan Sahih Kıraatları". *RTEÜİFD* 21 (2022), 117-140.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed et-. *el-Câmiu'l-kebir*. thk. Beşşâr Avvad Ma'ruf. b.y.: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.
- Ünal, Mehmet. "Bir Kıraat Terimi Olarak "Hüccet" in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi". *İslami Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004), 69-83.
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Zeccâc, Ebû İshâk. *Meânü'l-Kur'ân ve İ'râbüh*. thk. Abdülcelîl Abdüh Şelbî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddin. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.